

**ВІД БАРОКО ДО АМПІРУ:
ІНТЕР'ЄР САДИБНИХ БУДИНКІВ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Характеризується інтер'єр садибних будинків Слобідської України.

Ключові слова: садибний будинок, мистецький стиль, кімнатне оздоблення, інтер'єр, ансамбль.

Характеризуется интерьер усадебных домов Слободской Украины.

Ключевые слова: усадебный дом, стиль в искусстве, украшение комнат, интерьер, ансамбль.

The manor houses interior of the Slobidska Ukraine is characterized.

Key words: manor house, style in art, decoration of rooms, interior ensemble.

Тематика дослідження садибних комплексів є доволі актуальною, оскільки впродовж тривалого періоду означений напрям науковці не вивчали. Садиби Слобідської України мали свої особливості порівняно з маєтками інших регіонів України та Росії. Більшість інтер'єрів втрачено назавжди, а ті, що збереглися, потребують ретельного вивчення.

Мета статті — дослідити інтер'єри садибних будинків Слобідської України.

Декоративне мистецтво, яке застосовувалося в інтер'єрі, впливало на людину в її повсякденному житті. Інтер'єр, на відміну від архітектури, чутливіше реагує на зміни вподобань, його можна розглядати як соціальну сферу життя, оскільки кожна епоха та соціальна група відображаються в мистецтві оформлення будівель, а також у речах, якими прикрашають оселі. Складовими внутрішнього оздоблення були монументально-декоративні розписи, скульптура, тканини, паркет, освітлювальні прилади й інші речі. Усі елементи, які складали ансамбль жилого приміщення, гармонійно поєднувалися між собою [6, с. 5]. Але ні прикладне мистецтво, ні меблі не можуть самі по собі становити мистецтво. Мистецтво інтер'єру — це не лише «людські» пропорції жилих кімнат, місце розташування меблів, застосування предметів прикладного мистецтва. Інтер'єр поєднаний загальним стилем культури.

Характерні особливості, притаманні тому чи іншому часові, які визначали головний напрям оздоблення приміщень, дістали назву «стиль».

У кожній країні до загальних форм художніх стилів додавалися місцевий колорит і народні традиції. Стиль у мистецтві кожного на-

роду залежить від місцевої природи, народної культури та впливу сусідніх країн. Особливості мистецтва Слобідського регіону залежали переважно від складу його мешканців. Ця територія заселялася вихідцями з Правобережної України та Гетьманщини, котрі приносили із собою культурні здобутки, які в новонаселеному краї синтезувалися та набували нових форм.

Стилістичні ознаки оформлення осель умовно поділяються на декілька періодів. У 1700–1750-ті рр. домінував стилю бароко. Термін «бароко» в перекладі означає «мушля витонченої форми». У Франції епоху бароко умовно поділяли на чотири періоди — королівські стилі. Українське бароко ввібрало в себе весь багатий досвід європейського мистецтва, примхливо поєднавши його з естетичними засадами, розумінням прекрасного. Інтер'єру притаманні ті самі властивості — контраст освітлених просторів у глибину або висоту, що надає їм пластичної виразності.

У період домінування цього стилю виникло уявлення про інтер'єр як цілісний ансамбль. В оздобленні приміщень спостерігався потяг до яскравих барв, рясного рослинного орнаменту, притаманне українському характерові прагнення до святості та поетичності [8, с. 211].

На жаль, нині не залишилося жодного інтер'єру, який би зберігся повністю, тільки іноді такі інтер'єри можна спостерігати лише в оформленні російських палаців.

На Слобожанщині в ці часи панські будівлі ще набули великих розмірів, тому внутрішнє оформлення не мало примхливих та врочистих форм. Козацька старшина в означений період тільки починала запозичувати культурні здобутки європейців, які потрапляли сюди.

Прикладом оселі заможного господаря є опис помешкання, наведений М. Сумцовим: хата простора, стіни кімнати пофарбовані синькою в блакитний колір. Покуть заставлена численними кіотами ікон. Під стелею різьблений сволок (головна балка) з написом. Біля стіни з обох боків лавки [12, с. 15].

В інтер'єрі бароко піч відігравала важливу роль. Вона була великого розміру, з двох або трьох ярусів, частіше прямокутна. Поверхні печей орнаментувалися барвистим рельєфом або мальованими кахлями.

Фарбування печей мало на меті задовольнити як практичні, так і естетичні потреби. Наприклад, поверхню печі звичайно фарбували у світлі тони (білий, блакитний, бірюзовий), які сприяли поліпшенню освітлення кімнати. Нижню частину — темними кольорами. На Слобожанщині частіше застосовували однобарвні рельєфні кахлі, малюнок яких являв собою переважно геометричну орнаментуку, що зумовлювалося способом виготовлення. Зазвичай, плитка виготовлялася в дерев'яних формах для того, щоб отримати рельєф-

ну орнаменту, застосовувався різьблений піддон, здебільшого з липової дошки. Саме тому на керамічних кахлях можна знайти всі ті елементи орнаменту, що характерні для різьби по дереву. Особливо популярним був орнамент розетки, який часто застосовувався в народному різьбленні по дереву, для оздоблення окремих архітектурних елементів меблів, предметів побуту тощо.

За типом печі поділялися на російські та голландські. Голландські призначалися лише для опалення та розміщувалися в парадних приміщеннях. Декор для цих печей змінювався протягом часу. Руські печі знаходилися тільки в кухні. Їхній зовнішній вигляд залишався майже незмінним.

Упродовж XVIII ст. малюнок і колір кахлів набували різних варіантів. Проте живопис на кахлях мав меншу художню виразність, ніж стінопис, оскільки малюнок, обмежений невеликим простором, не мав внутрішньої енергії та комбінації фарб. Колір кахлів був різноманітним: синім, зеленим, жовтим, крім того, на них міг бути малюнок із зображенням птахів, на тему козацького побуту або іншого змісту.

Відомостей про гончарство Слобожанщини дуже мало. Є дані про гончарну майстерню в місцевості Нова Водолага — вироби тутешніх майстрів мали високу якість. Майстрами гончарного виробництва були виходці з козацтва. Існують відомості про майстра гончарного виробництва, професійні здібності якого високо оцінила графиня В. Капніст, багато виробів цього майстра виготовлені за моделями графині.

Пізніше виник камін. Цей термін має іноземне походження від німецького «*katіne*» — піч. Каміни не достатньо опалювали кімнати у доволі холодному кліматі.

Українське бароко початку XVIII ст. нерідко називають козацьким, адже саме козацтво було носієм художнього смаку. Немало пам'яток створено на замовлення козацької старшини [5, с. 11]. Отже, декоративно-художня обробка інтер'єру жилих приміщень Слобожанщини, споруджених у часи бароко, відзначалася застосуванням таких прийомів, як фарбування, розпис, біління тощо. Стіни приміщень фарбували переважно у світлі кольори, але стеля зазвичай була білою. У багатьох будинках внутрішні стіни розписували окремими орнаментальними композиціями. Двері в козацьких помешканнях були одинарними, столярного виробництва. Для освітлення осель застосовували підвісні лампи та бра.

Посуд, окрім свого безпосереднього призначення, виконував і суто декоративні функції.

У ранніх меблях рідко використовувалося різьблення, переважали достатньо стримані форми. Багатство декоративних засобів баро-

ко стало можливим завдяки розвиткові промислового виробництва, продукти якого до Петра I ввозили із-за кордону. Для виробництва меблів пани навчали у своїх маєтках кріпосних столярів та різальників, котрі виготовляли меблі для домашнього використання.

У середині XVIII ст. стиль бароко набуває нових ознак, які дістали назву рококо. Зміни в інтер'єрі відбилися передусім в декоративному оздобленні виробів. Форми меблів стають граціознішими, посилюються вигини окремих деталей [10, с. 300]. Найпоширенішим орнаментом були завитки, переплетіння стрічок. Посилився вплив східних мотивів, особливо китайських. У цей період почали використовувати паперові шпалери для стін [4, с. 131]. Але ці нові вишукані форми не набули популярності в оформленні осель.

Стиль бароко був дорогим стилем, притаманним верхівці суспільства. У культурі бароко містилася велика кількість елементів, що зовсім не імпонували майбутнім поколінням, не відповідали їхньому світогляду.

У другій половині XVIII ст. на зміну бароко прийшли нові форми, які дістали назву «класицизм». 60-ті рр. XVIII ст. — перехідний етап від форм бароко до класицизму. 1770–1780-ті рр. — становлення та розвиток нового класичного напрямку. 1790–1800-ті рр. — нова стадія класицизму — «зрілий класицизм», або ампір, який домінував на початку XIX ст. У 30-х рр. XIX ст. виникають нові псевдостилі, які були синтезом попередніх напрямів.

У XVIII ст. в Слобожанщині збільшилося садибне будівництво. Поміщики здебільшого оселялися у своїх заміських маєтках, споруджували чудові палаци та будинки в стилі класицизму. Основні особливості класичного стилю характеризувалися посиленням інтересу до античної спадщини. Динамічність інтер'єру поступалася чіткій симетрії, посилився вплив східних мотивів.

Це позначилося на розповсюдженні порцелянових виробів. Східна порцеляна використовувалася для стінних прикрас, окремі її елементи — в архітектурному оздобленні приміщення [13, с. 22]. У середині XVIII ст. речі, які за своєю якістю не поступалися європейським аналогам із цього матеріалу почали виготовляти в Росії. Прототипами порцелянових виробів були античні зразки: амфори та кратери. Порцелянові вазы прикрашали живописом, зазвичай у середній частині. Вазы виробництва імператорського заводу знаходилися в маєтку Бездрик Сумського повіту.

Окрім ваз, із порцеляни виготовляли підсвічники, годинники, оправы для дзеркал тощо. Прикрашали кімнати також годинники, які відрізнялися своїм різноманіттям та формою. Наприкінці XVIII ст. їх часто оздоблювали коштовним камінням [11, с. 2].

У будинках другої половини XVIII ст. кімнати розміщувалися за своїм призначенням: кращі приміщення — на верхньому повер-

сі оселі; службові приміщення, а також розміщувалися комори — у цокольному поверсі. Кухню часто будували за межами помешкання в окремій будівлі. До парадних приміщень належали: зала, вітальня, кабінет господаря та господині. У 60-ті рр. виникають вітальні-картинні, рідше трапляються портретні. Велике зібрання картин та портретів зберігалось в маєтку Бабаї Харківського повіту. З другої половини XVIII ст. вітальні конкретизуються за своїм призначенням: більйардні, бібліотечні, диванні. Останні приміщення дістали таку назву тому, що основною їх прикрасою були дивани [14, с. 139]. У літературі існує згадка про більйардну в будинку В. М. Донця-Захаржевського в його селі Бугайовка.

Коридори використовувалися дуже рідко, їхню функцію виконували прохідні кімнати. План кімнат, на відміну від попереднього стилю, набув інших форм: окрім квадратних і прямокутних приміщень, набули поширення круглі й овальні. У 1780-х рр. дотримували принципу наступності приміщень: кожна подальша кімната повинна пов'язуватися з попередньою. Поширеним архітектурним прийомом у внутрішньому розташуванні кімнат було розміщення дверей уздовж однієї осі. У кінці анфілади могло бути велике підлогове дзеркало (псіше), яке візуально збільшувало приміщення. Кімнати часто мали назву за кольором меблів та оббиттям стін.

Інтер'єр палаців був набагато урочистішим і самі розміри оселі — значно більшими, ніж у дрібнопомісних садибах. Прикладом внутрішнього оформлення палацу є маєток Куньє Ізюмського повіту: «... у великому вестибюлі — парадні сходи, які вели в зал на другому поверсі. Тут, окрім зали, розміщувалися вітальні та кімната господині. На першому поверсі — картинна галерея, бібліотека та кабінет господаря» [9, с. 35].

Велике значення в оформленні кімнат почала відігравати архітектура. З 1780-х рр. основним компонентом оздоблення зали стали колони [14, с. 117]. Вони також споруджувалися в інших парадних приміщеннях будинку. Печі були одним з основних елементів інтер'єру.

Із 60-х рр. печі в парадних приміщеннях ставилися парами у внутрішніх кутах навпроти вікон. Збільшилася кількість пічних ярусів. Із 70-х рр. почали споруджувати печі у вигляді колон, які пофарбовані лише в білий колір. Біла фарба набувала популярності в декоративному оформленні. Прикрасою печей слугували карнизи, вінчики, гірлянди, вази, які ставилися на верхній ярус. У 80-х рр. виникли оманні печі, що виготовлялися лише з естетичною метою. Їх використовували як комори, шафи або для проходу між приміщеннями.

Печі класичного стилю споруджено в садибному будинку, розташованому в м. Вовчанськ. Вони були оздоблені кахлями, які мали

кожна свій малюнок: жовті вазочки із синіми та ліловими прикрасами, зеленим листям та білими квітами. Ще кращими були жовто-зелені рослини із синьо-зеленими квітами [7, с. 85]. У маєтку села Липці Харківського повіту також були чудові печі. Одна з них — темно-синя з білими колонами з різних невеличких кахлів, багатоярусна із численними карнизами складного профілю. Інша — із зображенням білих вазочок, перевитих білими стрічками з полуничним листям. Третя піч — у китайському стилі з різнокольорових кахлів.

Наприкінці XVIII ст. печі вже не відігравали головної ролі в оформленні внутрішнього простору, поступаючись у цьому карнизам, вікнам, дверям, підлозі й іншим елементом кімнатного оздоблення. Двері, особливо в парадних приміщеннях, робили з двома стулками. Часто в будинках заможних господарів ставили італійські вікна, які мали подвійну ширину порівняно з вікнами, розташованими праворуч і ліворуч від них. Підлога використовувалася столярного виробництва, з вузьких дощок красивої текстури. У Тростянці Харківської губернії, в маєтку Ю. Кеніга, працювали парові механічні лісопильні заводи та парова паркетна фабрика, де виготовляли чудовий паркет (дубовий, ясеневий, берестовий і кленовий) різноманітних кольорів і візерунків, плінтуси, фризи тощо.

Активну роль у композиційних прийомах відігравали меблі [1, с. 37]. Виникали нові види меблів, які виготовляли мебелі майстерні або кріпаки. Із 70-х рр. меблі почали виготовляти з карельської берези. Вироби із цього виду деревини були в кімнатах маєтку Токарі Сумського повіту. Прикрашали їх поліруванням та різьбою. Бронзове оздоблення використовували дуже рідко.

Для залів призначалися крісла, столи різної форми, дзеркала. Для віталень — крісла, стільці, дивани, секретери, бюро, столи, шафи для фарфору, дзеркала «псіше». Для кабінетів — письмові столи, бюро, секретери, крісла, стільці, дивани, книжкові шафи [2, с. 8].

Щоб детальніше уявити інтер'єр класичної доби, слід розглянути оформлення деяких слобідських садиб. До періоду раннього класицизму належить палац у маєтку Старий Мерчик Валківського повіту. Своєрідність архітектури будинку полягає в тому, що у високому доколі, на якому споруджений будинок, розміщувалися печі й від них нагрівалися стіни зали та вітальні. Зала палацу була овальною з багатою ліпниною у фризі, який зображує гірлянди, перевиті стрічками з бантами. Парадне приміщення також прикрашали портрети, мармурові бюсти, красиві люстри, вишукані екземпляри меблів. Згідно зі свідченням В. І. Ярославського, О. О. Паліцин заохотив Григорія Романовича Шидловського змінити меблі, що прикрашали будинок, та інше оздоблення, а також створити бібліотеку.

Головне, що характеризувало меблі, вироби з бронзи, скла, порцеляни, а також тканини початку XIX ст. — чіткіша, навіть жорсткіша форма деталей. Особливістю меблів стилю ампір було їх підпорядкування законам архітектури. Типовий набір парадних меблів — дивани, крісла, стільці тощо. Опанування античних форм для стилю ампір мало характер безпосереднього запозичення. Поверхні меблів знов почали оздоблювати елементами класичної архітектури: колонами, пілястрами, карнизами. В оформленні стільців та крісел виникли декоративні мотиви: сфінкси, грифони, левові лапи [4, с. 164]. У декоративному оформленні переважали поліроване червоне дерево, карельська береза, горіх. Позолоченої бронзи майже не було, її замінила позолочена ліпнина з гіпсу та різьба. Стільці та крісла цього періоду оббивали тканинами тієї ж тональності, що й колір дерев'яних частин. Меблі стали різноманітнішими — виникли їх нові екземпляри. Російські й українські вироби початку XIX ст. помітно відрізнялися від іноземних зразків тим, що їхні форми були простішими й грубішими [10, с. 327].

До внутрішнього декору кімнат належали музичні інструменти. Популярними були клавесини, які набули поширення наприкінці XVIII ст. На початку XIX ст. престижно було мати власну музику. Відомим став поміщицький хор у маєтку Великий Бурлук Вовчанського повіту. Його популярність підтверджується тим, що він часто запрошувався на святкові богослужіння. Окрім хору, в маєтку був власний оркестр [3, с. 333]. Власних музикантів також мав господар маєтку Хотінь.

Отже, стиль бароко в панських оселях Слобожанщини мав свої особливості й був не таким виразним, як в оздобленні російських палаців. Класичний період є тривалішим в інтер'єрі слобідських садиб. Протягом домінування класичного стилю інтер'єр змінювався, набував нових форм, які власники втілювали в оздоблення будинків.

Вивчення історії садиб та їх власників є тематикою подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартнев И. А. Русский интерьер XVIII — XX вв. / И. А. Бартнев, В. Н. Батажкова. — М.: Сварог, 2000. — 128 с.
2. Бытовая мебель русского классицизма / Под ред. З. Н. Быкова. — М.: Изд-во лит. по строит. и арх-ре, 1954. — 18 с.
3. Задонская Е. Быль XX столетия / Е. Задонская. — Х.: Тип. Мирный труд, 1907. — 383 с.
4. Кес Д. Стили в мебели / Д. Кес. — Будапешт: Изд-во АН Венгрии, 1979. — 269 с.
5. Козуля О. Я. Мистецтво козацької України / О. Я. Козуля. — К.: Вид-во Респуб. центру духов. культури, 1992. — 24 с.

6. Курбатов Ю. И. Культура жилого интерьера / Ю. И. Курбатов. — Л.: Знание, 1975. — 40 с.
7. Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г. К. Лукомский. — Х.: Райдер, 2001. — 240 с.
8. Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. — К.: Мистецтво, 1994. — 288 с.
9. Пармонов А. Ф. Усадьбы Шидловских в Изюмском уезде Кунье и Богуславское / А. Ф. Пармонов // Харьковский исторический альманах. Сборник тезисов и докладов международной конференции. — Х.: Райдер, 2003. — Прил. 4. — С. 32–39.
10. Соболев Н. Н. Стили в мебели / Н. Н. Соболев. — М.: Сварог, 2000. — 349 с.
11. Старинные часы XVI — XIX вв. / Сост. Н. В. Рашкован. — М.: Изд-во Гос. музея, 1991. — 17 с.
12. Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта / Н. Ф. Сумцов. — Х.: Печатное дело, 1901. — 57 с.
13. Тройницкий С. Н. Фафор и быт / С. Н. Тройницкий. — Л.: Брокгауз. — Эфрон, 1924. — 76 с.
14. Тьдман Л. В. Изба, дом, дворец. Жилой интерьер России с 1700 по 1840-е годы / Л. В. Тьдман. — М.: Прогресс — Традиция, 2000. — 336 с.

Надійшла до редколегії 28.10.2013 р.